ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE *dürt-* FİİLİYLE "(yağ, merhem …) sürmek" ANLAMINDA EŞ DEĞER KULLANILABİLEN FİİLLER

Verbs In Old Anatolian Turkish That Could Be Used Synonymously With The Verb dürt- In The Sense of "applying (oil, ointment ...)"

Erkan SALAN*

Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18: 151-166

Öz: Eski Anadolu Türkçesi dönemi için çeşitli konuların incelenmeye muhtaç olduğu ifade edilebilir. Fiillerin anlam özellikleri, dikkat çekici konulardan biridir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde bir anlamın pek çok fiille karşılanabildiği kullanımlara rastlanmaktadır. Bu fiillerin bazıları sık kullanılırken bazılarının da ya bir eserde ya da birkaç eserde seyrek kullanıldığı görülür. Bu durum, herhangi bir anlam için farklı dönemlerde farklı fiillerin yaygın veya seyrek kullanılabildiğini gösterir. Bu kullanımlara ait fiil zenginliğinin tespiti, hem çalışmamıza konu alan Eski Anadolu Türkçesi hem de Türkçenin diğer dönemleri için gereklidir. Çalışmada; Eski Anadolu Türkçesi döneminde *sür- / sürt-, ṭut- / dut-, yaḳ-, ur- / vur-, ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-, vir-, çek-*, *dart-* ve *bıraḳ-* fiillerinin *dürt-* fiiliyle "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında eş değer kullanılabilen fiiller olduğu örneklerle ifade edilmiş ve fiillerin bu anlamı nasıl kazandığı konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, fiiller, *dürt-* fiili, (yağ, merhem ...) sürmek, anlam.

Abstract: It can be said that several issues need to be investigated with regard to the Old Anatolian Turkish period. The semantic features of verbs constitute one of the interesting topics in this regard. One can encounter uses where one meaning could be expressed through various verbs in the Old Anatolian Turkish period. It is observed that while some of these verbs were used frequently, others were used less frequently either in one book or only a few books. This indicates that different verbs could be used commonly or rarely in different periods for a given sense. Identification of wealth of verbs concerning these uses is necessary for both the Old Anatolian Turkish, which is the subject matter of our study, and the other periods of Turkish. In this study; that in the Old Anatolian Turkish period, the verbs *sür- / sürt-, ṭut- / dut-, yaḳ-, ur- / vur-, ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-, vir-, çek-*, *dart-* and *bıraḳ-* could be used synonymously with the verb *dürt-* in the sense of "applying (oil, ointment…)" were demonstrated with examples and several views were proposed with respect to how these verbs assumed this meaning.

Keywords: Old Anatolian Turkish, verbs, the verb *dürt-*, applying (oil, ointment ...), meaning.

* *Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE. salanerkan@yahoo.com.* *Gönderim Tarihi: 17.03.2016 / Kabul Tarihi:12.04.2016*

1. Giriş

Bir kelime, bir söz, bir hareket ve olgudan anlaşılan şey; bunların işaret ettiği, hatırlattığı kavram veya nesne. (Topaloğlu 1989: 24); *Kelimenin tek başına veya söz içindeki öteki ögeler ile bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri* (Korkmaz 2003: 18) veya *Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce; içerik.* (Vardar 2002: 18) olmak üzere farklı şekillerde tanımlanan anlam, dilin önemli alanlarından birini oluşturur. Bu alanda yapılacak olan incelemelerin dilin çeşitli alanları ile ilgili çalışmalara farklı bakış açıları kazandıracağı açıktır.

Türkçe, ilk yazılı kaynaklarından itibaren işlenmiş ve zengin ifade imkânlarına sahip bir dil olarak kullanımdadır. Bu durum dilin bilinen yazılı kaynaklarından çok daha eski dönemlere uzanan köklü bir tarihî geçmişe sahip olduğunu gösterir. Bu zengin tarihî süreç içerisinde toplumda meydana gelen coğrafi, sosyal, kültürel vb. değişimlerin (Aksan, 2004: 70) ve dilin canlı bir yapıya sahip olmasının bir sonucu olarak bir kısım sözcükler işlek hâle gelerek yeni anlamlar kazanmış[1]; bir kısım sözcükler de işlekliğini kaybederek anlam daralmasına[2] uğramış veya kullanımdan düşmüştür. Bu bakımdan çeşitli tarihî dönemlerde kullanılmış olan sözcüklere ait anlam özelliklerinin tespiti, Türkçenin söz varlığının ve anlatım imkânlarının ortaya konması ve dil alanının incelenmesine yönelik çeşitli konuların ele alınması açısından hayatî öneme sahiptir.

Gerek Eski Anadolu Türkçesi döneminde gerekse Türkçenin farklı dönemlerinde özellikle fiillerin çeşitli anlam özellikleriyle zengin kullanım imkânlarına sahip olduğu görülür. Âdeta kimlik vazifesi gören bu sözcükler, Türkçenin her döneminde ifadenin vazgeçilmezi olmuştur. Bu bakımdan fiillerin sahip olduğu anlam özelliklerinin ayrıntılı incelemelere tabi tutulması; bu sözcüklerin tarihî süreç içerisinde geçirdikleri anlam değişimlerinin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi, Türkçenin söz varlığının gelişim aşamaları ve dilin sahip olduğu ifade kuvvetine ve zenginliğine yönelik tespitlerin ortaya konması açısından önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi için çeşitli konuların incelenmeye muhtaç olduğu ifade edilebilir. Fiillerin anlam özellikleri, dikkat çekici konulardan biridir. Türkçenin genelinde ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde aynı anlamın pek çok fiille karşılanabildiği örneklere rastlanmaktadır. Bu fiillerin bazıları sık kullanılırken bazılarının ya bir eserde ya da birkaç eserde seyrek kullanıldığı görülür. Bu durum, herhangi bir anlam için farklı dönemlerde farklı fiillerin yaygın veya seyrek kullanılabildiğini gösterir. Bu kullanımlara ait fiil zenginliğinin tespiti, hem çalışmamıza konu alan Eski Anadolu Türkçesi hem de Türkçenin diğer dönemleri için gereklidir.

dürt-, Eski Anadolu Türkçesi döneminde "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamıyla en sık ve en yaygın kullanılan fiildir. "batmak, sokmak, batırmak, vurmak, saplamak" (Önler 1990: 143; Uzel 1992: 331; Okutan vd. 2003: 193; İlhan 2009: 159), "fitlemek, tahrik etmek, harekete geçirmek" (Topaloğlu 1976-II: 185) gibi anlamlarla da çok

1 Anlam genişlemesi hakkında bk.: (Topaloğlu 1989; 26; Aksan 2000: 214; Vardar 2002: 21; İmer vd. 2011; 27; Karaağaç 2013: 140)

2 Anlam daralması hakkında bk.: (Topaloğlu 1989; 25-26; Aksan 2000: 213-214; Vardar 2002: 20; İmer vd. 2011; 26-27; Karaağaç 2013: 123)

nadir kullanılmıştır. Hazırlanan çalışma; fiilin "batmak, sokmak, batırmak, vurmak, saplamak" ve "fitlemek, tahrik etmek, harekete geçirmek" anlamlarından çok "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamına ve *dürt-* fiili ile bu anlamda eş değer kullanılabilen fiillerin tespitine yöneliktir. Bu yazıda, *dürt-* fiiliyle "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında eş değer kullanılabilen fiiller örneklerle ortaya konacaktır. Özellikle bu fiillerden bir kısmının sahip olduğu "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamının tespite muhtaç olması, çalışma açısından dikkate değerdir.

2. İnceleme

Eski Anadolu Türkçesi döneminde birbirinden farklı fiillerin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında kullanılabildiği görülmektedir. *sür- / sürt-, ṭut- / dut-, yaḳ-, ur- / vur-, ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-, vir-, çek-*, *dart-* ve *bıraḳ-* fiilleri; bu döneme ait eserlerde *dürt-* fiiliyle "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında eş değer kullanılabilen başlıca fiillerdir.

2.1. *dürt-*: Bu fiil, "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında en sık ve en yaygın kullanılan fiildir. Eski Anadolu Türkçesi döneminin bu anlamı karşılayan standart sözcüğüdür:

... ṣaḳaluñuza yaġ ***dürtüñ*** *...* (Yavuzarslan 2002: 530) "… sakalınıza yağ sürün …"; *Kimi başına* ***dürter*** *zeyt yağın* (Yüksel 1965: 153) "Kimi başına zeytinyağı sürer."; *Kan* ***dürterem*** *kim beñzüm size ḳızıl görine.* (Yavuz 2006: 560) "Kan süreyim ki benzim size kızıl görünsün."; *... anuñ başına* ***dürtdi*** *...* (Yılmaz vd. 2013: 336) "… onun başına sürdü …"; *... bir pāre bize* ***dürtesin*** *...* (Uzel 1992: 379) "… bir parça beze sür …"; *... ol ḳaġıda bal* ***dürtesin*** *...* (Uzel ve Süveren 1999: 170) "… o kâğıda bal sür …"; *... benefşe yağı* ***dürteler*** *...* (Yavuz 2013: 125) "… menekşe yağı sürsünler …"; *... ḫoş ḳoḳular birle ḫunûṭ ve kāfûr başına ve saḳalına* ***dürteler*** *...* (Akkuş 1995: 303) "… başına güzel kokularla hunût ve kâfur sürsünler …"; *... gelincik çiçeginüñ yapraġın yaġıylan ezeler kirpükler dibine dāyimī* ***dürteler****.* (Bayat ve Okumuş 2004: 172) "… gelincik çiçeğinin yaprağını yağıyla ezip her zaman kirpiklerin dibine sürsünler …"; *... gevdeye* ***dürticek*** *fāyide ėder.* (Canpolat ve Önler 2007: 39) "… gövdeye sürünce fayda sağlar."; *... ısıdan aġrımış başa* ***dürtseler*** *aġrısın giderür ...* (Önler 1990: 35) "… sıcaktan ağrımış başa sürseler ağrısını giderir …"; *... ḫōş yıyı* ***dürtmek*** *...* (Bilgin 1996: 159) " … güzel koku sürmek …"; *... diş dibine* ***dürteler*** *...* (Özçelik 2001: 50) "… dişin dibine sürsünler …"; *... bu merhemi* ***dürteler*** *...* (Özçelik 2001: 82) "… bu merhemi sürsünler …"; *... ol sudan ikügisi ayaḳlarına* ***dürtdiler*** *...* (Yılmaz vd. 2013: 432) "… ikisi o sudan ayaklarına sürdüler …".

dürt- fiili, Uygur Türkçesi döneminden itibaren genel olarak "sürmek, sıvamak, çalmak, yakmak, tahrik etmek, bulaştırmak, sıkıştırmak, dürtmek, sokmak" anlamlarıyla XVII. yüzyıla kadar kullanılmıştır (Arslan Erol 2014: 548-549) Sonraki dönemlerde anlam daralmasına uğramış ve bugün sadece "1. Ucu sivri bir şeyle veya elle hafifçe itmek 2. Değmek, dokunmak. 3. *mec.* İstenilen şeyi yaptırmak için birine kışkırtıcı söz söylemek, tahrik etmek. 4. *mec.* Uyarmak, ikaz etmek" (Türkçe Sözlük 2011: 738) anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçenin en eski sözcüklerinden biri olan *dürt-*, çalışmaya konu olan "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını günümüz Türkiye

Türkçesinde *sür-* fiiline bırakmıştır. Fiilin anlam daralmasına uğramasında, *sür-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını karşılamak üzere özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren yaygınlaşması başlıca etken olarak düşünülebilir.

2.2. *sür- / sürt-*: Eski Anadolu Türkçesinde "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamıyla seyrek kullanılmıştır. Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından itibaren "kovmak, sürgün etmek" (Ergin 2001: 111; Akkoyunlu ve Ercilasun 2014: 840-841), "gütmek, otlatmak, sarf etmek" (Caferoğlu 1993: 141) vb. anlamlarla kullanılagelen (Arslan Erol 2014: 478) sözcüğün bu anlamına ilk defa Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. Kullanım yaygınlığının artmasıyla birlikte *sür-* fiili, bu dönemde anlam genişlemesine uğramıştır. *yağ, merhem, ilaç* gibi araçlar hastalığı vücuttan atmak, güzelleşmek yani çirkinliği vücuttan uzaklaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu unsurların kullanım amaçları, *sür-* fiilinin *kovmak, sürgün etmek* gibi önceki anlamlarına paralel olarak anlam genişlemesinde etkilidir. Temel anlamlar ile kullanıma bağlı olarak sonradan ortaya çıkan yan anlamlar arasında belirli bir ilginin bulunması (Aksan 2000: 183, 189-190), bu yaklaşımı destekler niteliktedir:

Oḳıdı gözlerine ***sürdi*** *anı* (Yüksel 1965: 136) "Onu okudu ve sonra gözlerine sürdü."; *Kimi efsūn oḳur kimi* ***sürer*** *yaġ* (Kültüral ve Beyreli 1999-I: 47) "Kimi büyü yapar kimi yağ sürer."; *... tavuḳ yaġıyla dile* ***süreler*** *...* (Özçelik 2001: 52) "… tavuk yağıyla dile sürsünler …"; *Göñlegiñi alır yüzine gözine* ***sürer****, aġlar.* (Cemiloğlu 1994: 182) "Gömleğini alır yüzüne ve gözüne sürer, ağlar."; *... ol yarılmış yerlere* ***süreler*** *...* (Okutan vd. 2004: 371) "… o yarılmış yerlere sürsünler …"

sür- fiilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde *dürt-* fiili ile "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında eş değer kullanıldığı çeşitli örneklerle karşılaşılmaktadır. Bu örnekler; Klasik Osmanlı Türkçesindeki kullanım yaygınlıkları dikkate alındığında, çalışmaya konu olan anlam açısından *dürt-* fiilinin yerini Eski Anadolu Türkçesinin sonlarından itibaren *sür-* fiiline bırakmaya başladığını göstermektedir:

Anuŋ unın yüze ***süricek*** *rengini gökçek ėder ...* (Canpolat ve Önler 2007: 24) "Onun ununu yüze sürünce rengini güzelleştirir." ~ *Ve anuŋ yaġın yüze* ***dürtseler*** *rengini gökçek ėder ...* (Canpolat ve Önler 2007: 26) "Ve onun yağını yüze sürseler rengini güzelleştirir …"

... dükelin yumşaḳ dögüp eleyeler ve balıla yoġuralar ve dişlere ***dürteler*** *ve ḳatı ḳatı* ***süreler*** *fāyide ėde ...* (Önler 1990: 65); "… hepsini hafifçe dövüp bal ile yoğurduktan sonra dişlere iyice sürünce faydalı olur …"

Sirke ***dürtmek****, gül yaġın* ***sürmek****, gicişen yerleri ḥacāmat idüp şişe çekmek gerek.* (Yelten 1993: 136) "Sirke ve gül yağı sürmek, kaşınan yerleri hacamat ederek şişe çekmek gerek."

Gice gice dişlerine mirsin yaġın ***dürtmek*** *gerek ya ıṭrīfal-i ṣaġīr* ***sürmek*** *gerek.* (İlhan 2009: 170) "Geceleri dişlere mersin yağı veya *ıṭrīfal-i ṣaġīr* sürmek gerek."

Eski Anadolu Türkçesinde *sür-* fiilinin nadiren *sürt-* biçiminde de kullanıldığı görülür. Bu kullanımlar, genellikle *sür-* fiilinin kullanıldığı eserlerde geçer:

Bādām-ıla ve dögülmiş güli ve kāfūrı gül ṣuyına ezeler ve gögüze ***sürteler****.* (Bayat

2005: 118) "Badem ile dövülmüş gülü ve kâfuru gül suyuyla ezip göğse sürsünler."; ... *yumşaḳ dögüp göze çekseler ve başa* ***sürtseler*** *göz ağrısın gidere* ... (Önler 1990: 56) "… yumuşak dövüp göze ve başa sürseler ağrısını giderir …"; ... *diş diplerine* ***sürteler*** ... (Okutan vd. 2004: 257) "… diş diplerine sürsünler …"

2.3. ***ṭut-/dut-*****:** En eski yazılı kaynaklardan itibaren "tutmak, kavramak, yakalamak" gibi anlamlarda kullanılagelen sözcük, tarihî süreç içerisinde anlam alanını gittikçe genişletmiş (Arslan Erol 2014: 534) ve çok çeşitli anlamlar kazanmıştır[3]. Kazandığı anlamlardan biri de "(yağ, merhem ...) sürmek"tir. Sözcüğün bu anlamdaki kullanımı, ilk defa Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkmış ve seyrektir:

... *yaġ* ***ṭutunmek*** *bedeni yumşaḳ ḳılur* ... (Çağıran 1992: 454) "… yağ sürünmek bedeni yumuşatır …"; ... *her kim zeyt yaġın* ***ṭutunsa*** *ḳırḳ güne degin şeyṭān yöresine gelmeye* ... (Çağıran 1992: 454) "… her kim zeytinyağını sürünse kırk gün şeytan yanına yaklaşmaz …"; ... *ḳaçan başuñuza yaġ* ***tutunsañuz*** *evvel ḳaşuñuza* ***ṭutuñ*** ... (Çağıran 1992: 492) "… ne zaman başınıza yağ sürünseniz önce kaşınıza sürün …"; ... *ol sā'at mübārek dükrügün ol yılan şoḳduġı yire* ***dutdı*** ... (Çağıran 1992: 582) "… o an mübarek tükürüğünü yılanın soktuğu yere sürdü …"

Yukarıdaki örneklerin alındığı eserde *dürt-, sür-* ve *dut-* fiillerinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında birbirinin eş değeri olarak kullanıldığı örneklere de rastlanır. Bu örnekler, *ṭut- / dut-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında kullanılabildiğinin açık göstergeleridir. *ṭut- / dut-*, ifade edilen anlamla *dürt-* ve *sür-* fiillerine göre eserde daha sık kullanılmıştır. Bu durum, eserde geçen *ṭut- / dut-* fiiline ait örneklerin standart dışı bir ağza ait özellik olabileceğini düşünmemize imkân vermektedir:

... *ʿarabuñ ṭayyiblerinden birisi versdür kim* ***dürtünürler*** *ve anuŋla ḳaftanların boyarlar vers didükleri bir ṣaru otdur zaʿferāna beŋzer ve anı ʿarab avratları yüzlerine* ***dutarlar*** ... (Çağıran 1992: 483) "… Arapların güzel kokularından biri verstir ki onu sürünürler ve onunla kaftanlarını boyarlar. Vers, safrana benzer sarı ottur. Arap kadınları onu yüzlerine sürerler …" ~ ... *ʿarab ʿavratları anı yüzlerine* ***sürerler*** ... (Çağıran 1992: 506) "… Arap kadınları onu yüzlerine sürerler …"

dut- fiili, 15. yüzyıl başlarında yazılmış bir *Kur'an Tercümesi*'nde de kullanılmıştır. Aşağıdaki örnek, eserdeki tek örnektir. Eski Anadolu Türkçesinde bu kullanımın eş değeri olarak genellikle *dürt-* fiili tercih edilmiştir:

... *hoş koku* ***dutun***. (Topaloğlu 1976: 114) "… güzel koku sürün …" ~ ... *ḫōş yıyı* ***dürtinse*** ... (Bilgin 1996: 158) "… güzel koku sürünse …" ~ ... *ḫōş yıyı* ***dürtmek*** ... (Bilgin 1996: 159) "… güzel koku sürmek …"

ṭut- / dut- fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamı, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklanmamıştır (2009-II: 1280-1286). Bu bakımdan çalışmada, örneklerle ortaya konulan anlam *Tarama Sözlüğü*'ne katkı niteliğindedir. Fiilin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını kazanmasında, sözcüğün en eski yazılı kaynaklardan itibaren sahip olduğu "tutmak, yakalamak" biçimindeki anlamın "elle tutmak, kavramak, yapmak, uygulamak, yerine getirmek" (Arslan Erol 2014: 536-537) gibi anlamlarla genişlemesi başlıca etken olarak düşünülebilir. Çünkü sözcükteki anlam genişlemesinin dokunmayı,

3 Sözcüğün kazandığı anlamlar için bk.: (Arslan Erol 2014: 534-537)

uygulamayı, yapmayı gerekli kılan yönde ilerlemesinin "(yağ, merhem ...) sürmek" biçimindeki anlama ulaşması doğal görünmektedir.

Günümüz Türkiye Türkçesinde *tut-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında kullanılmıyor olması (Çağbayır 2007-5: 4922-4924), bu anlam özelliğinin Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra daralmaya uğrayıp kaybolduğunu düşündürmektedir.

2.4. *yaḳ-*: Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren "hoşa gitmek, yakışmak, yaklaşmak, (yağ, merhem ...) sürmek" (Caferoğlu 1993: 183) anlamlarına sahip olarak kullanılagelen bir fiildir. En eski yazılı metinlerde çok anlamlı olması, sözcüğün yazılı devirden önceki dönemlerde anlam genişlemesine uğradığını gösterir (Arslan Erol 2014: 706). *yaḳ-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını, "hoşa gitmek, yakışmak, yaklaşmak" anlamlarındaki kullanımlarına bağlı olarak sonradan kazanmış olması muhtemeldir.

Tarama Sözlüğü'nde "yaklaşmak, yaklaştırmak" anlamlarıyla verilen *yaḳ-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamı tanıklanmamıştır (2009-VI: 4221). Oysa fiilin Eski Anadolu Türkçesi döneminde "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamıyla da seyrek kullanıldığı görülmektedir:

... peyġāmber göz aġrısına ṣabrı merhem idüp ***yaḳmaḳ*** *buyurdı ...* (Çağıran 1992: 492-493) "… peygamber, göz ağrısı için sabır otunu merhem edip sürmeyi buyurdu …"; *... mūḳl-i ezrāḳı yumurda ṣarusına ve gül yaġına ḳatmaḳ gerek ve ılıcaḳ eyleyib maḳʿadaye* ***yaḳmaḳ*** *gerek.* (Bayat 2005: 127) "… *mūḳl-i ezrāḳ*ı (gürün zamk ağacı) yumurta sarısı ve gül yağı ile karıştırıp, ılıtıp makada sürmek gerek."; *ḳına* ***yaḳuban*** *ʿarūṣ eylediler* (Karahan 1994: 312) "Kına yakarak gelin ettiler."; *N'ola bu zaḫma bir merhem* ***yaḳasın*** (Akkuş 2007: 75) "Ne olur bu yaraya bir merhem sür."; *... gözine ṣabrıla merhem düzüp* ***yaḳa*** *...* (Çağıran 1992: 547) "… gözüne sabır otuyla merhem yapılıp sürülsün …"

dürt- ve *yaḳ-* fiilleri, Uygur Türkçesi dönemine ait yazılı kaynaklarda "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamıyla eş değer kullanımlara sahiptir. Bu tarz örnekler, dilin eskiliğine ışık tutan örnekler olarak değerlendirilebilir (Aksan 2000: 191; Aksan 2004: 157-168). Eski Anadolu Türkçesinde *yaḳ-* fiili, *dürt-* ve *dut-* fiilleri ile "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında eş değer kullanılmıştır:

... ḳına ***yaḳınmaḳ*** *ve saç sakal boyamaḳ ...* (Çağıran 1992: 411, 485) "… kına sürünmek ve saç, sakal boyamak …" ~ *... eline ayaġına ve başına ḳına* ***dürtinmemiş*** *ola ...* (Doğuer 2013: 67) "… eline, ayağına ve başına kına sürünmemiş ola …"

... it ısırdıġı yėre ***yaḳalar*** *ḫoş ola.* (Canpolat ve Önler 2007: 20) "… köpeğin ısırdığı yere sürünce iyi olur." ~ *... ol sā'at mübārek dükrügün ol yılan ṣoḳduġı yire* ***dutdı*** *...* (Çağıran 1992: 582) "… o an mübarek tükürüğünü yılanın soktuğu yere sürdü …"

Günümüz Türkiye Türkçesinde *yaḳ-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını *-kına yak-* ifadesinde olduğu gibi- nadir birkaç örnekte koruduğu görülmektedir (Çağbayır 2007-5: 5168).

2.5. *ur- / vur-*: Eski Türkçeden itibaren yaygın kullanılan fiillerden biridir (Arslan Erol 2014: 566). Kullanım yaygınlığına bağlı olarak ilk dönemlerde sahip olduğu "atmak, kurmak, (kanun) çıkarmak, vurmak, düzenlemek, koymak, saldırmak" (Arslan Erol 2014: 566) gibi anlam özelliklerini gittikçe genişletmiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kazandığı anlamlardan biri de "(yağ, merhem ...) sürmek"tir (Tarama Sözlüğü 2009-VI: 3975-3976; Atmaca 2011: 1072). Özellikle tıp eserlerinde *ur-/vur-* fiilinin diğer eserlere oranla daha sık tercih edildiği görülür:

... ḳaçan vaḥy gelse mübārek başı (aġrısı) ṭutar idi ve başına ḳına ***ururdı*** *...* (Çağıran 1992: 549) "… ne zaman vahiy gelse mübarek başı ağrırdı ve başına kına sürerdi …" ; *... eger şişi varısa et bitürüci merāhimden bir merhem* ***urasın*** *...* (Uzel 1992: 381) "… eğer şişi varsa et bitirici merhemlerden bir merhem sürsün …"; … *zeyt yaġıyla ḳarışdurup ısıcaḳla* ***uralar*** *...* (Önler 1990: 86) "… zeytinyağıyla karıştırıp sıcakken sürsünler …"; *Ṣıġıruñ iç yaġın şekerle dögse, başa* ***ursa*** *eyü ola.* (Yelten 1990: 120) "… Sığırın iç yağını şekerle dövüp başa sürse iyi olur." ; *... sirkeye ḳatup ḳasuġa* ***vursalar*** *sidügi ṭurmaza fāyide ėder ...* (Önler 1990: 115) "… sirke ile karıştırıp kasığa sürseler sidiği durmayana iyi gelir …"; *Girü merhem sen* ***ur*** *çün yara senden* (Akkuş 2007: 272) "Yara senden olduğu için yine merhemi sen sür."

ur- / vur- fiilinin *dürt-, sür-* ve *yaḳ-* fiilleriyle eş değer kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır. Bu eş değer kullanımların aynı eserlerde olması, "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını karşılayabilen fiillerin çeşitliliğine ve zenginliğine işaret eder:

Bu zaḫma ol ***ura*** *merhem kim andandur ḳamu yaram* (Akkuş 2007: 211) "Yaralarımın sebebi olan o, bu yaraya merhem sürsün." ~ *N'ola bu zaḫma bir merhem* ***yaḳasın*** (Akkuş 2007: 75) "Ne olur bu yaraya bir merhem sür."

Ya zaḫma ***vurmayasın*** *ẕerre merhem* (Yüksel 1965: 135) "… veya yaraya zerre kadar merhem sürme." ~ *Yaralı yürege* ***dürt*** *merhemin sen* (Yüksel 1965: 136) "Yaralı yüreğe ilacını sen sür." ~ *Otacı geldi* ***urdı*** *aña merhem* (Yüksel 1965: 155) "Hekim gelip ona merhem sürdü."

... anı renclü endāmuŋ üstine ***süreler*** *...* (Doğuer 2013: 122) "… onu ağrılı/yaralı yere sürsünler …" ~ *... issi issi renclü endāmuŋ üstine* ***uralar*** *assı ḳıla ...* (Doğuer 2013: 123) "… sıcakken ağrılı/yaralı yere sürünce fayda sağlar …"

ur- / vur- fiilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını kazanması, önceki dönemlerden itibaren sahip olduğu "koymak, vurmak, yerleştirmek" gibi anlamların etkisiyle ortaya çıkan bir anlam genişlemesi olarak değerlendirilebilir. Fiile ait bu anlamın günümüz Türkiye Türkçesinde de korunduğu görülmektedir (Türkçe Sözlük 2011: 2491; Atmaca 2011: 1074).

2.6. *ḳo- / ḳoy-*: Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılmış ve anlamı da buna bağlı olarak genişlemiştir (Arslan Erol 2014: 363). Eski Türkçe döneminde çok anlamlı olması, sözcüğün tarihî geçmişini yazılı belgelerden önceki döneme götürmekte ve bu dönemde anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir (Arslan Erol 2014: 363). Kullanım yaygınlığına ve sıklığına bağlı olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminde de anlam alanındaki genişlemeyi sürdürmüştür. Bu dönemde kazanmış olduğu anlamlardan biri de "(yağ, merhem ...) sürmek"tir ve kullanımı seyrektir:

... andan ṣoñra bir ḳuvvetlü merhem ***ḳodum*** ... (Uzel 1992: 308) "… andan sonra kuvvetli bir merhem sürdüm …"; *... ṭatlu bādām yaġını ısıdup fercine* ***ḳoyalar*** ... (Önler 1990: 17) "… tatlı badem yağını ısıtıp fercine sürsünler …"; *... otları ḳaynadalar anuŋ ṣuyın baş üstine* ***ḳoyarlar*** ... (Doğuer 2013: 123) "… otları kaynatıp onun suyunu başa sürerler …"

ḳo- / ḳoy- fiilinin bazen *dürt-, sür-* ve *ur-* fiilleriyle eş değer kullanıldığı görülmektedir. Bu tarz örneklerin bir kısmının aynı cümlelerde geçmesi, sözcük tekrarına yer vermeme kaygısının bir sonucu olarak değerlendirilebilir:

... acı badam yaġın burnına ve ḳulaġına ***ḳoyalar*** *ve misk yıylaya aġū ḳundūs burnına* ***dürteler*** *aḫsura ve lādeni zeyt yaġıyla burnına* ***dürteler*** ... (Özçelik 2001: 36) "… acı badem yağını burnuna ve kulağına sürsünler, misk koklasın, aksırık otunu burnuna sürsünler ve aksırsın. Pamuk otunu zeytinyağıyla burnuna sürsünler …"

... et bitinceye degin isfīdāc merhemini ***uralar*** *ve andan ṣoñra ṣabrdan ve anzarūtdan ve günlük ufaḳından ve dem-i aḫaveynden ve zaʿferāndan düzilen merhem* ***ḳoyalar***. (Bayat ve Okumuş 2004: 165) "… et bitinceye kadar üstübec merhemini sürsünler ve ondan sonra sabır, anzarut (boz geven), günlük, ejder ağacı *ve* safranla yapılan merhemi sürsünler."

Andan ağzı yarından anuñ gözine ***koydı****, girü gözleri birez görür oldı ...* (Akalın 1990: 1-2) "Daha sonra tükürüğünden onun gözüne sürdü ve yine gözleri biraz görmeye başladı …" ~ *... ağzı yarından alup gözine* ***sürmiş****, ol dem bayağılayın gözleri açılmış ...* (Akalın 1990: 4) "… tükürüğünden alıp gözüne sürmüş, o an gözleri eskisi gibi açılmış …"

ḳo- / ḳoy- fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamı, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklanmamıştır (2009-IV: 2619-2626). Bu bakımdan *Tarama Sözlüğü*'ne katkı niteliğindedir. *ḳo- / ḳoy-* fiilinin çalışmaya konu olan ve günümüz Türkiye Türkçesinde rastlanmayan bu kullanımları, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış tıp eserlerine özgüdür ve seyrektir. Sözcüğe ait bu anlamın "koymak, bırakmak, yerleştirmek" (Arslan Erol 2014: 363) gibi temel anlamların etkisi ve genişlemesiyle ortaya çıktığını belirtebiliriz.

2.7. *şıġa- / şıva-*: İlk defa Karahanlı Türkçesi döneminde "el ile sıvamak, okşamak" anlamında kullanılmış olan bu fiil (Arslan Erol 2014: 467), Eski Anadolu Türkçesinde anlam alanını genişletmiştir. Genişleme sonucu ortaya çıkan anlamlardan biri "(yağ, merhem ...) sürmek"tir ve kullanımı oldukça seyrektir:

... Şeddādı ṣabır ve kāfūrıla ***sıvadılar*** ... (Yılmaz vd. 2013: 127) "Şeddâd'a sabır otu ve kâfur sürdüler."; *... yüñini yolam tenine ḳaṭrān* ***sıvayam*** ... (Yılmaz vd. 2013: 385) "… tüylerini yolup tenine katran süreyim …"

şıġa- / şıva- fiilinin bazen *dürt-* ve *sür-* fiilleriyle eş değer kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Bu eş değer örnekler, fiilin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında da kullanılabildiğini somut olarak ortaya koyar:

... bu sūreyi üç ˛gez oḳur idi ve eline ürür idi daḫı elini başına ve yüzine ve dükeli aʿzāsına ***sürer*** *idi ...* (Çağıran 1992: 590) "… bu sureyi üç kez okurdu, eline üflerdi ve

elini başına, yüzüne ve bütün azalarına sürerdi …" ~ … *bu üç sūreyi oḳur idi ve eline ürür idi daḫı dükeli aʿżāsına* ***şıġar*** *idi* ... (Çağıran 1992: 591) "… bu sureyi okurdu, eline üflerdi ve elini bütün azalarına sürerdi …"

Baʿżılar ḫāliṣ pād-zehri ezerler, uvaḳ ṭaşlara veyā aġaçlara ḳat ḳat ***şıvarlar*** *ve ḳurudurlar. Yine* ***dürterler****, ḳurudurlar.* (Argunşah 1999: 153-154) "Bazıları halis panzehiri ezerler, küçük taşlara veya ağaçlara kat kat sürerler ve kuruturlar. Yine sürerler ve kuruturlar."

... bir miḳdār çig bal ***sürüp*** ... (Kültüral ve Koç 2012: 41) "… bir miktar *çiğ* bal sürüp …" ~ ... *başına çig bal* ***şuvayup*** ... (Kültüral ve Koç 2012: 42) "… başına *çiğ* bal sürüp …"

şıġa- / şıva- fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamı, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklanmamıştır (2009-V: 3404). Ayrıca örneklerin alındığı eserlere ait dizinlerde de sözcüğün bu anlamı belirtilmemiştir. Bu bakımdan çalışmada, örneklerle ortaya konulan anlam *Tarama Sözlüğü*'ne katkı niteliğindedir. Sözcüğün adı geçen anlamına ait genişleme, "okşamak, el ile sıvamak" şeklindeki temel anlamının etkisi ve kullanım yaygınlığı ile ilgilidir. *şıġa- / şıva-* fiili, günümüz Türkiye Türkçesinde bu anlamla kullanılmamaktadır (Türkçe Sözlük 2011: 2104; Çağbayır 2007-4: 4220). Dolayısıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki seyrek kullanımlarından hareketle sonraki dönemlerde kullanılmadığı (Atmaca 2011: 1019-1020) ifade edilebilir.

2.8. ***çek-*****:** Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren kullanılmakta olan bu fiil, anlam genişlemesi tespit edilen fiillerden biridir (Arslan Erol 2014: 243). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki sık ve yaygın kullanımlarına bağlı olarak çeşitli anlamlarda kullanılmıştır (Arslan Erol 2014: 243-244). Kullanıldığı anlamlardan biri de -özellikle göz için- "(yağ, merhem ...) sürmek"tir:

Ve bu otı dāimā göze ***çekmek*** *gerek* ... (Bayat 2005: 113) "Ve bu ilacı daima göze sürmek gerek …"; ... *göze sürme* ***çekeler****.* (Bayat ve Okumuş 2004: 195) "… göze sürme çeksinler."; ... *eger eski zeyt yaġını göze* ***çekseler*** ... (Bayat ve Okumuş 2004: 210) "… eğer eski zeytinyağını göze sürerlerse …"; *Ve eger ayınuñ ḳanın göze* ***çekseler****, ḳapaḳda ḳıl bitürmeye.* (Yelten 1993: 123) "Ve eğer ayının kanını göze sürseler, göz kapağında kıl bitirmez."

çek- fiilinin bazen *dürt-, ur-, sür-/sürt-, yaḳ-* ve *ḳoy-* fiilleriyle "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında eş değer kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Bu eş değer örnekler, fiilin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında kullanılabildiğini somut olarak ortaya koyar:

Her gece sürme ***çekerdi*** *gözüne* (Çelebioğlu 1996: 126) "Her gece gözüne sürme çekerdi." ~ *Pes ol gün sürme* ***dürtünmek*** *Yezîd'e benzemekliktir* (Çelebioğlu 1996: 307) "O gün sürme sürünmek Yezit'e benzemektir." ~ *Gözüñe daḫı yirden sürme* ***sürme*** (Güldaş 1996: 492) "Gözüne başka yerden sürme çekme."

Çün dögeler, eleyeler, yaġa ḳatalar meflūc endāmlara ***dürteler*** *iflācı giderür. Ve eger göze* ***çekseler*** *cilā vėrür* ... (Canpolat ve Önler 2007: 41) "Ne zaman dövüp, eleyip, yağ ile karıştırıp felçli uzuvlara sürseler felci ortadan kaldırır. Ve eğer göze sürseler parlaklık verir …"

Anı dögüp göze ***çekseler*** *göze şu inmegi men‘ eder. Ve ger sirkeyile ṭalaḳ şişine* ***yaḳsalar*** *giderür.* (Canpolat ve Önler 2007: 28) “Onu dövüp göze sürseler göze su inmesini engeller. Ve eğer sirke ile dalak şişine sürseler şişi giderir.”

... datlu zeyt yaġın dāyimī göze ***çekeler*** ... (Bayat ve Okumuş 2004: 250) “… tatlı zeytinyağını her zaman göze sürsünler …” ~ *bu aġarmış zeyt yaġın bir yıldan ṣoñra göze* ***ḳoyalar*** ... (Bayat ve Okumuş 2004: 250) “… bu ağarmış zeytinyağını bir yıldan sonra göze sürsünler …”

... yumurda ṣarusın gül yaġıylan ve az süci-y-ilen ḳarışdururlar, gözlerine ***ururlar*** *ve şiş ve aġrı tamām gitdüginden ṣoñra göze rūşināī veyā bāselīḳūnı* ***çekerler.*** (Bayat ve Okumuş 2004: 237) “… yumurta sarısını gül yağıyla ve biraz şarapla karıştırıp gözlerine sürerler; şiş ve ağrı tamamen gittikten sonra göze *rūşināī* veya baslikon merhemi sürerler.”

... didügümüz ḥastalıḳ içün gözlerine ***çekeler****. Ve eger didüġümüz gibi nār çiçegi bulunmasa, enārda anlaruñ üzerindegi perdelerin anuñ yirine ise* ***süreler****.* (Bayat ve Okumuş 2004: 231) “… dediğimiz hastalık için gözlerine sürsünler. Ve eğer dediğimiz gibi narçiçeği bulunmazsa nardaki perdeleri onun gibiyse sürsünler.”

... yumşaḳ dögüp göze ***çekseler*** *ve başa* ***sürtseler*** *göz aġrısın gidere ...* (Önler 1990: 56) “… yumuşak dövüp göze ve başa sürseler ağrısını giderir …”

çek- fiilinin “(yağ, merhem ...) sürmek” anlamı, *Tarama Sözlüğü*’nde tanıklanmamıştır (2009-II: 851-852). Bu bakımdan çalışmada, örneklerle ortaya konulan anlam *Tarama Sözlüğü*’ne katkı niteliğindedir. “(yağ, merhem ...) sürmek” işinin, özellikle göze (göz kapağına), sağdan sola veya soldan sağa çekilerek yapılmasından yani yapılan işin biçiminden dolayı *çek-* fiilinin böyle bir anlam kazanmış olması muhtemeldir. Çünkü göze ovarak ve yayarak sürmekten ziyade belirli bir hat üzerinde çekerek sürmek söz konusudur. *çek-* fiilinin özellikle göz için kullanılan bir fiil olması da bu görüşü desteklemektedir. Fiile ait bu anlam, günümüz Türkiye Türkçesinde *sürme çek-* gibi ifadelerde, -seyrek de olsa- korunmaktadır (Türkçe Sözlük 2011: 514).

2.9. ***dart-*****:** Eski Türkçeden itibaren “çekmek veya sürüklemek, tartmak” gibi anlamlarla kullanılagelen bu fiilin özellikle Eski Anadolu Türkçesinde anlam alanının genişlediği görülür (Arslan Erol 2014: 492-493). Anlam genişlemesiyle sahip olduğu anlamlardan biri de “(yağ, merhem ...) sürmek”tir. Fiilin bu anlamdaki kullanımına Kul Mesud’un *Kelile ve Dimne* adlı eserinde rastlanmıştır ve tek örnektir:

... ḥasūdlıḳ eli Dimnenüñ gözine düşmenlıḳ sürmesin ***dartdı*** ... (Toska 1989: 57) “… kıskançlık eli Dimne’nin gözüne düşmanlık sürmesini çekti/sürdü …”

Verilen örnekte geçen *dart-* fiili, anlam ve kullanıldığı yer itibarıyla aşağıdaki örneklerde geçen *dürt-*, *çek-* ve *ur-* fiilleriyle eş değerdir:

... yā başına yaġ ***dürtse*** *ya gözine sürme* ***dürtse*** ... (Üstünova 2003: 242) “… ya başına yağ sürse ya gözüne sürme çekse …” ~ *Sürme* ***uram*** *kekligüñ gözlerine* (Yavuz 2007: 530) “Kekliğin gözlerine sürme çekerim.” ~ *... göze sürme* ***çekeler****.* (Bayat ve Okumuş 2004: 195) “… göze sürme çeksinler.”

dart- fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamı, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklanmamıştır (2009-II: 1016-1018). Bu bakımdan *Tarama Sözlüğü*'ne katkı niteliğindedir. Fiilin böyle bir anlam kazanmasında *çek-* fiilinin etkisi söz konusudur. *dart-* fiilinin "çekmek" anlamına sahip olması ve *sürme* için Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla *çek-* fiilinin tercih edilmesi, fiilin adı geçen anlamla kullanılmasında başlıca etken olmuştur. Başka bir ifadeyle *çek-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamındaki kullanımları, sahip olduğu "çekmek" anlamından dolayı *dart-* fiilinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamındaki kullanımının ortaya çıkışında belirleyici olmuştur. Günümüz Türkiye Türkçesinde fiilin böyle bir anlamı yoktur (Türkçe Sözlük 2011: 2273; Çağbayır 2007-5: 4617-4618; Atmaca 2011: 748-749). Dolayısıyla günümüzde anlam daralmasına uğramıştır.

2.10. *vir-*: Eski Türkçeden itibaren "vermek, yapmak, gelmek" anlamlarıyla kullanılagelen bu fiilin özellikle Eski Anadolu Türkçesinde pek çok yan anlam kazandığı görülür (Arslan Erol 2014: 194-195). "(yağ, merhem ...) sürmek" bu anlamlardan biridir. Fiilin bu anlamdaki kullanımına Gülşehri'nin *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde rastlanmıştır. Bu eserde aynı sayfada ardı ardına kullanılmış olan aşağıdaki beyitlerin ilkinde *merhem* sözcüğü *vir-* fiiliyle kullanılırken ikincisinde *ur-* fiiliyle kullanılmıştır. Her iki fiil de "(merhem) sürmek" anlamına sahiptir:

Zahm ola kim aña merhem ***viresin***

Zahm ola kim üstine dâg urasın (Yavuz 2007: 370)

"Yara vardır ona merhem sürersin; yine yara vardır onu da dağlarsın."

Dâg urasıñ zahma merhem ***urmagıl***

Merhem ***urasuña*** *hem dâg urmagıl* (Yavuz 2007: 370)

"Dağlayacağın yaraya merhem sürme, merhem süreceğin yarayı da dağlama."

Önceki bölümlerde verilen örneklere bakıldığında *vir-* fiilinin *ur-* fiiline ek olarak *yaḳ-, dürt-* ve *ḳo- / ḳoy-* fiilleriyle de "(merhem) sürmek" anlamında eş değer kullanıldığı görülür.

vir- fiilinin "(merhem) sürmek" anlamı, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklanmamıştır (2009-VI: 4173). Bu bakımdan çalışmada örnekle ortaya konulan anlam, *Tarama Sözlüğü*'ne katkı niteliğindedir. Bir unsuru, birine veya başka bir unsura vermeyi, aktarmayı, sunmayı ifade eden *vir-* fiilinin "(bir unsuru başka bir unsur için) kullanmak" yani "(merhem) sürmek" anlamıyla genişlemesi muhtemel süreç olarak değerlendirilebilir. Fiilin yaygınlığının olmaması ve fiile tek bir örnekte rastlanmış olması ise çalışmaya konu olan anlama ait genişlemenin dönem Türkçesi için yeni olmasına bağlanabilir. Günümüz Türkiye Türkçesinde fiil, böyle bir anlama sahip değildir (Türkçe Sözlük 2011: 2481; Çağbayır 2007-5: 5112). Bu yönüyle anlam daralmasına uğramıştır.

2.11. *bıraḳ-*: Eski Türkçe dönemine ait eserlerde rastlanmayan bu fiil, Eski Anadolu Türkçesinde "bırakmak" temel anlamı dışında "damlatmak, katmak, müsaade etmek, vazgeçmek, örtmek, terk etmek" gibi anlamlara sahiptir (Arslan Erol 2014: 199).

Bunlara ek olarak "(merhem ...) sürmek" anlamını kazandığı ifade edilebilir. Sözcüğün bu kullanımı, Abdülvasi Çelebi'nin *Hâlilname* adlı eserinden alınan aşağıdaki beyitte geçmektedir:

Cihāna merḥamet gözile baḳuñ

Zemāne zaḫmına merhem ***bıraḳuñ*** (Güldaş 1996: 402)

"Cihana merhamet gözüyle bakın, zamanın yarasına merhem sürün."

Önceki bölümlerde verilen örneklere bakıldığında *bıraḳ-* fiiline ait bu kullanımın *ur-*, *yaḳ-, dürt-, vir-* ve *ḳo- / ḳoy-* fiilleriyle "(merhem) sürmek" anlamında eş değer olduğu görülür.

bıraḳ- fiilinin "(merhem) sürmek" anlamı, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklanmamıştır (2009-I: 542). Bu bakımdan *Tarama Sözlüğü*'ne katkı niteliğindedir. "bırakmak, vermek, koymak" (Arslan Erol 2014: 199) gibi anlamlara sahip olan sözcüğün "(merhem) sürmek" anlamıyla genişlemesi muhtemel bir süreçtir. Nitekim dönem Türkçesinde *vir-* ve *ḳo- / ḳoy-* fiilleri de bu anlama sahiptir. Yaygınlığının olmaması ve fiile tek bir örnekte rastlanmış olması ise çalışmaya konu olan anlama ait genişlemenin dönem Türkçesi için yeni olmasına bağlanabilir. Ayrıca verilen beyitte sözcüğün uyaktan dolayı tercih edilmiş olabileceği de ihtimal dâhilindedir. Fiil, günümüz Türkiye Türkçesinde böyle bir anlama sahip değildir (Türkçe Sözlük 2011: 329; Çağbayır 2007-1: 588-589). Yani anlam daralmasına uğramıştır.

3. Sonuç

Eski Anadolu Türkçesinde *dürt-* fiiliyle "(yağ, merhem …) sürmek" anlamında eş değer kullanılabilen fiilleri ele alan bu çalışmayla ortaya çıkan başlıca tespit ve yorumlar şunlardır:

3.1. Eski Anadolu Türkçesi döneminde *sür- / sürt-, ṭut- / dut-, yaḳ-, ur- / vur-, ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-, vir-, çek-*, *dart-* ve *bıraḳ-* fiilleri; *dürt-* fiiliyle "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamında eş değer kullanılabilen fiillerdir. Bu fiillerde, çalışmaya konu olan anlamın yan anlam olarak sonradan ortaya çıktığı söylenebilir.

3.2. *dürt-* fiiliyle eş değer kullanılabilen fiillerin sadece "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamıyla eş değer kullanılabildiği görülmüştür. Çalışmada ifade edilen fiillerin tamamının zikredilen anlam dışında eş değer kullanımları söz konusu değildir. Bu bakımdan fiillerin sadece bir anlamda eş değer kullanıma sahip olmaları, onların bütünüyle eş anlamlı olduğunu göstermez. Nitekim sözcüklerin farklı kullanım özellikleri, genellikle dilde tam anlamıyla bir eş değerliğin veya eş anlamlılığın söz konusu olamayacağını ortaya koymaktadır (Hatiboğlu 1970: 9-10; Aksan 1999: 78, 80; Sarı 2011: 534-538). Dolayısıyla sözcüklerin bütün anlamlarının değil; genellikle anlamlarından birinin veya daha fazlasının eş anlamlılık özelliği sergilediği ifade edilebilir (Doğan 2011: 87).

3.3. Kullanım sıklığının ve kullanım yerlerinin artması, sözcüklere ait "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamının ortaya çıkışında belirli bir etkiye sahip olmuştur.

Zira bu anlamdaki kullanımlar, daha çok tıp eserlerinde yaygınlaşmıştır. Bu eserlerde fiillerin ifade edilen anlamda birbiri ile eş değer kullanılabildiği örneklere sıkça rastlanmaktadır. Bu fiiller içerisinde en sık ve yaygın kullanılanı *dürt-* fiilidir.

3.4. *sür- / sürt-, ṭut- / dut-, yaḳ-, ur- / vur-, ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-* fiilleri "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamıyla seyrek kullanılırken *dart-, vir-* ve *bıraḳ-* fiillerine sadece birer örnekte rastlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış farklı eserlerin taranmasıyla sözcüklere ait "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamlı yeni örneklerin ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak -yeni örnekler ortaya çıkana kadar- tek örneği bulunan fiillere temkinli yaklaşılması gerektiği ifade edilebilir. Özellikle *ṭut- / dut-, dart-, vir-* ve *bıraḳ-* fiillerine ait "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamlı kullanımların standart dışı ağız özelliği olması da ihtimal dâhilindedir.

3.5. *sür- / sürt-, ṭut- / dut-, ur- / vur-, ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-, vir-, çek-, dart-* ve *bıraḳ-* fiillerinin "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamını Eski Anadolu Türkçesi döneminde kazandıkları görülmektedir. Sözcüklerin aynı anlamı karşılayacak biçimde çeşitlenmesinin dilin anlatım gücüne katkı sağladığını ifade etmek mümkündür. Bir dilde birbirine yakın anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini ve işlenmişliğini gösteren özelliklerdendir (Aksan 1999: 78). Sadece bu anlamı karşılayan fiillere bakılması bile dönem Türkçesinin ne derece işlenmiş ve zengin olduğu konusunda fikir verebilir.

3.6. *ṭut- / dut-, yaḳ-, ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-, çek-, dart-, vir-* ve *bıraḳ-* fiilleri "(yağ, merhem ...) sürmek" anlamıyla *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklanmamıştır. Dolayısıyla bu fiiller, çalışmada ifade edilen anlam özellikleri bakımından *Sözlük*'e katkı niteliğindedir. *ḳo- / ḳoy-, ṣıġa- / ṣıva-, dart-, vir-* ve *bıraḳ-* fiillerine ait bu anlama; *Tarama Sözlüğü*'nde yer verilmediği gibi herhangi bir sözlük veya dizinde de yer verilmemiştir.

3.7. Çalışmada yer verilen fiillerin ilk ve genel anlamları, yeni yan anlamların ortaya çıkışında ve dolayısıyla anlam genişlemesinde etkilidir. Yani yeni yan anlamlar, ilk ve temel anlamlardan bağımsız değildir.

3.8. *dürt-* fiilinin anlam daralmasına uğramasında, *sür-* fiilinin anlam alanını genişletmesi başlıca etkenlerden biri olarak düşünülebilir. Nitekim *dürt-* fiili, Eski Anadolu Türkçesindeki konumunu günümüz Türkiye Türkçesinde *sür-* fiiline bırakmıştır.

Kaynakça

AKALIN, Şükrü Halûk (1990). *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî Saltuk-nâme III*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AKKUŞ, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gunya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKKUŞ, Muzaffer (2007). *Kemal Ümmî Divânı (İnceleme – Metin – İndeks –Tıpkıbasım)*, Niğde: Niğde Belediyesi Yayını.

AKSAN, Doğan (1999). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınevi.

AKSAN, Doğan (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN, Doğan (2004). "Türk Anlam Bilimine Giriş: Anlam Değişmeleri I", *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, İstanbul: Multilingual, s. 65-79.

AKSAN, Doğan (2004). "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma", *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, İstanbul: Multilingual, s. 157-168.

ARGUNŞAH, Mustafa (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARSLAN EROL, Hülya (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATMACA, Emine (2011). *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya.

BAYAT, Ali Haydar (2005). *Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî Kitâbu'l-Müntehab fî't-Tıb (823 / 1420) İnceleme - Metin - Dizin - Sadeleştirme - Tıpkıbasım*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.

BAYAT, Ali Haydar ve OKUMUŞ, Necdet (2004). *Muhammed bin Mahmûd Şirvânî Mürşid [Göz Hastalıkları]*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

BİLGİN, Azmi (1996). *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

CANPOLAT, Mustafa ve ÖNLER, Zafer (2007). *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CEMİLOĞLU, İsmet (1994). *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük 1, 4, 5*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÇAĞIRAN, Önder (1992). *Ahmed-i Dâ'î Tıbb-ı Nebevî İmlâ-Fonetik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin-İndeks ve Sözlük II. Cilt*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya.

ÇELEBİOĞLU, Âmil (1996). *Muhammediye II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

DOĞAN, Nuh (2011). "Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/19, s. 78-88.

DOĞUER, Binnur Erdağı (2013). *Hekim Bereket Tuḥfe-i Mübārizī Metin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet Bican ve AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2001). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

GÜLDAŞ, Ayhan (1996). *Hâlilname*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HATİBOĞLU, Vecihe (1970). "Eşanlamlı Sözcük Var mıdır?", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi,* C XXIII, S 229 Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 9-10.

İLHAN, Nadir (2009). *Eşref b. Muhammed Hazā'inu's-Sa'ādāt (İnceleme – Metin – Dizin – Sözlük)*, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.

İMER, Kâmile, KOCAMAN, Ahmet ve ÖZSOY, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARAHAN, Leylâ (1994). *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÜLTÜRAL, Zuhal ve BEYRELİ, Latif (1999). *Şerîfî Şehnâme Çevirisi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÜLTÜRAL, Zuhal ve KOÇ, Aylin (2012). *Dürrü'l-Meknûn (Saklı İnciler) Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Konya: Palet Yayınları.

OKUTAN, M. Yahya, KOÇER, Doğan ve YILDIZ, Mecit (2003). *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, I. Cilt, İstanbul: Yerküre Kitaplığı.

OKUTAN, M. Yahya, KOÇER, Doğan ve YILDIZ, Mecit (2004). *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, II. Cilt, İstanbul: Yerküre Kitaplığı.

ÖNLER, Zafer (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifâ I Giriş - Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZÇELİK, Sadettin (2001). *Kitâbü'l-Mühimmât*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

SARI Mustafa (2011). "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık İle İlgili Bazı Sorunlar", *Turkish Studies,* 6/1, s. 533-538.

Tarama Sözlüğü I, II, IV, V, VI (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TOPALOĞLU, Ahmet (1976). *Muhammed bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış «Satır-arası» Kur'an Tercümesi I (Giriş ve Metin)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TOPALOĞLU, Ahmet (1978). *Muhammed bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış «Satır-arası» Kur'an Tercümesi II (Sözlük)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TOSKA, Zehra (1989). *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi II (Edisyon Kritik)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

UZEL, İlter (1992). *Şerefeddin Sabuncuoğlu Cerrāḥiyyetü'l-Ḫāniyye I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

UZEL, İlter ve SÜVEREN, Kenan (1999). *Şerefeddin Sabuncuoğlu Mücerreb-nâme (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri – 1468)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2003). *Kutbe'd-dîn İznikî Mukaddime Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.

YAVUZ, Kemal (2007). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) -Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma- II*, Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını.

YAVUZ, Orhan (2006). *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri [İnceleme-Gramer-Metin]*, Konya: Tablet Kitabevi.

YAVUZ, Serdar (2013). *Cerrâh-nâme İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, İstanbul: Kesit Yayınları.

YAVUZARSLAN, Paşa (2002). *Mūsā bin Ḥācı Ḥüseyin el-İznikī Münebbihü'r-Rākīdin (Uyurları Uyandurucu) Giriş – İnceleme – Tenkitli Metin I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YELTEN, Muhammet (1993). *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

YILMAZ, Emine, DEMİR, Nurettin ve KÜÇÜK, Murat (2013). *Kısas-ı Enbiya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YÜKSEL, Sedit (1965). *Mehmed Işk-nâme (İnceleme - Metin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.